

De äldsta rokokokaklen i Stockholm

af

Sune Ambrosiani.

Vid midten af 1700-talet hade tillverkningen af kakel i Stockholm fått en mycket stor omfattning. Till skillnad från många andra minnen af tidens kultur ha dylika sedan länge observerats och tillvaratagits, ej blott af enskilda intresserade utan äfven af museerna, ej minst af Nordiska Museet, som genom rikliga gåfvor fått en anseelig och representativ samling kakel från denna tid. De kakelugnar, där dylika kommit till användning, hafva vanligen en gång flyttats från sina ursprungliga platser till kåkar och enklare stenhus i stadens utkanter. De senaste årtiondenas omfattande byggnadsverksamhet har emellertid som bekant jämnat med jorden ett stort antal af dessa gamla småbyggnader. Äfven om de innehöllo väl så många detaljer, belysande för tidens smak och de dåtida hemmens inredning, fingo de försvinna, utan att någon fackman blef underrättad om, att de skulle borttagas. Om det däremot i dessa småhus fanns en kakelugn med gamla målade kakel, underrättade man vanligen Nordiska Museet, när det skulle rifvas. Ej sällan öfverlämnades dessa också, om så önskades, till museet för att rikta dess stora samlingar af ifrågavarande slag.

Naturligtvis har det långt före 1700-talets midt funnits en inhemsk kakeltillverkning i Stockholm. Åtminstone sedan medeltidens slut,¹ och kanske redan dessförinnan, har en sådan ägt rum. Fabrikationen af enklare kakel beredde förmodligen icke krukmakaren

¹ Se Sune Ambrosiani, Zur Typologie der älteren Kacheln, Stockholm 1910, t. ex. fig. 53 ff.

andra eller större svårigheter än tillverkandet af hvilka andra varor som helst, som tillhörde hans yrke. Under 1500- och 1600-talen fortgick det på samma vis och långt in på 1700-talet. Detta århundrades första årtionden var ingen för nya uppslag lämplig tid. Efter Karl XII:s krig rådde inom landet både stor folkbrist och ekonomisk depression.

Hvad vi känna om den dåvarande kakelindustrien visar, att man bibehållit de kakeltyper och den dekoration, som man brukat redan under senbarocken. Från denna tid är i fråga om kakel mycket obetydligt publicerad. Det hela inskränker sig till ett par ugnar af grönglaserade kakel med kakeltyper, som otvifvelaktigt varit mycket allmänna under ifrågavarande period.¹

År 1725 anlades fajansfabriken Rörstrand invid Stockholm. Denna började mycket snart äfven tillverka kakelugnar. Det finner man bland annat genom de hos Stråle tryckta inventarielistorna.² Stiftar man sedan också bekantskap med det kakelmateriel Nordiska Museet har i sin ägo, påträffar man i icke ringa antal kakel af denna fabriks tillverkning under de första årtiondena af dess tillvaro. Dit hör nämligen en stor mängd från Stockholm och trakten däromkring komma, små kvadratiske bladkakel och till dessa hörande simskakel. De äro dekorerade i den stil, som var förhärskande under 1700-talets andra fjärdedel. Ett och annat dateradt kakel bestyrker tidsangifningen, i den händelse någon skulle kunna hysa någon tvekan om densammas riktighet.

Hvad dessa kakel beträffar, så äro de olika *typerna* fortfarande desamma som under senbarocken. Troligen ha de något minskat i antal. Dekoren är däremot en helt annan än under föregående tid. Den är dessutom mera konstnärligt utförd, än man kan vänta af en vanlig krukmakare. Det är därför närmast denna, som gör, att man kommer att tänka på, att dylika kakel ej äro några krukmakarprodukter utan måste vara alster af en bättre organiserad fabriksverk-

¹ S. Ambrosiani, Till eldstadens historia, i Svenska Slöjdföreningens Tidskrift 1904, fig. 22, 23.

² G. H. Stråle, Rörstrands historia och tillverkningar 1726—1850. Stockholm 1879.

samhet. Kaklens dekor är i två färger, blått och hvitt. Bottenfärgen är vit; mot denna äro figurer, landskap, stiliserade eller naturalistiska ornament utförda blått. Denna dekor infördes i Europa genom de s. k. ostindiska fajanserna, hvilka som bekant förfärdigades längre bort i Ostasien än namnet angifver. Via Holland, där de först eftergjordes, spreds fabrikationen af dessa fajanser i blått och hvitt ansenligt, så att det fanns ej så få fajansfabriker i norra och mellersta Europa, där efterbildningar af dem framställdes.¹

Man känner för närvarande beklagligt nog ingenting om, huru de ugnar varit uppbyggda, i hvilka dessa de äldsta Rörstrandskaklen varit uppsatta.

Dessa små kvadratiska bladkakel med tillhörande simskakel efterträdades, som det synes inom en mycket kort tidrymd, af kakel af en helt annan karaktär. Man upptog icke blott nya modeller för blad- och simskakel. Dekoren präglades äfven af en helt ny smak. Fabriksledningen vid Rörstrand hade tydligen beslutat att föra i marknaden kakelugnar efter nya modeller. Till dessa passade ej de gamla kaklen, utan tillverkningen af dylika afstannade. När detta skedde är ej bekant, framgår t. ex. icke af de upplysningar, som meddelas i Stråles bekanta arbete om Rörstrands äldre öden.

Mitt syfte blir här sålunda först att närmare redogöra för hvori dessa förändringar med typerna och i dekoren bestått, sedan att söka fastställa den tidpunkt, då ifrågavarande genomgripande förändring ägde rum med dessa Rörstrandsfabrikens tillverkningar.

Uppkomsten af alla de nya kakeltyperna beror som sagdt på, att nya slags kakelugnar fördes i marknaden. Veta vi ingenting om huru den föregående tidens kakelugnar varit beskaffade, så finnes det lyckligtvis så många kakelugnar af rokokotillverkningen ännu i behåll eller bevarade i bild, att man lätt kan fastställa det karaktäristiska för hufvudtyperna af dessa. För den stora allmän-

¹ Några kakel med denna sorts dekor ha en gång afbildats i Fataburen. Jfr S. Ambrosiani, Kakelugn med Karl XI:s namnchiffer i Stralsund, Fataburen 1907, sid. 5, jfr äfven Meddelanden från Nordiska Museet 1903, sid. 41, 42.

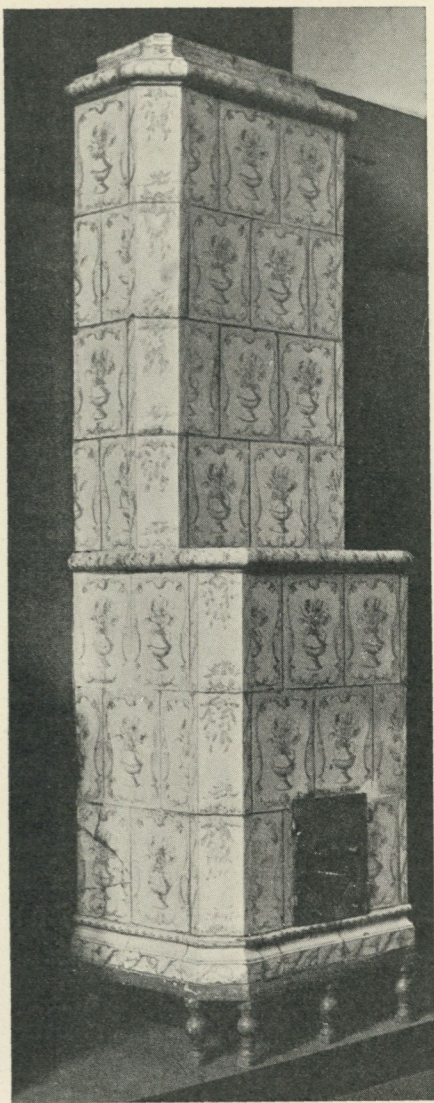

Fig. 1. Plan kakelugn.
N. M. 91, 390.

heten i Stockholm stå otvifvelaktigt tvenne ugnstyper som de för denna tid karaktäristiska. Den ena är den plana, den andra den runda ugnen.

Den plana ugnstypen i sin mest utvecklade form torde godt representeras af ett exemplar sådant som ugnen fig. 1. Som vi se är det något i uppbyggnaden, som erinrar om den franska cheminéen.

Dylika ugnar hvila liksom denna vanligen på en ram, upp-buren af svarfvade träfötter. Äfven om det är antagligt, att själfva den ifrågavarande ugnformen är importerad, ges det dock sedan länge inom landet likartade anordningar på kakelugnarna. Typologiskt har man väl att sätta träfötterna i förbindelse med de arkadbågar af bränd lera, som under 1600-talet ej sällan förekommit å praktugnar i Stockholm och dess omgifningar, t. ex. å Skokloster (flerstädes afbildade) eller å egendomen Hesselby i Spånga.¹ I förbigående kan för öfrigt anmärkas, att det är ett gammalt och ur värmesynpunkt mycket prak-

tiskt bruk att lyfta upp ugnsbottarna från golven, så att luften kan cirkulera under dem.

¹ N. M. 95,669.

Närmast ofvanpå träramen å kakelugnen fig. 1 finnes en sims af sockelsimskakel af modell som fig. 14 och 15, se sid. 18. Denna sockelsimstyp förekom undantagslöst på alla kakelugnar af Stockholms fabrikation vid denna tid. Ofvanom sockelsimsen vidtar ugnslifvet, uppbygdt med stående rektangulära bladkakel, 325 × 240 mm, och till dem konstruerade hörnkakel. På en del af dessa ugnar fortsätter lifvet utan afbrott ända upp till krönet, många äro emellertid som kakelugnen fig. 1 försedda med en afsats och med öfverlifvet smalare än underlifvet. Afsatsen, »skänken», kantas af en sims af en modell som fig. 20 och 21 (sid. 19) visa, och är belagd med bladkakelplattor, d. v. s. sådana kakel, från hvilka rumpet på baksidan borttagits.

Från skänkafsatsen höjer sig i regel öfverlifvet direkt utan något arkitektoniskt bindeled. Öfverlifvet avslutas med ett krön, som vanligen består af tvenne skikt simskakel. Det undre skiktet bildas i detta fall — som eljest ofta är brukligt — af samma simskakel, som förekomma i skänksimsen, fig. 20, det öfre skiktet af simskakel sådana som fig. 16 och 17 visa. Rätt ofta sitter midt fram till i krönet ett i särskild form gjordt praktkakel, som jag i brist på bättre namn plägar kalla midtkrön.

Den runda kakelugnen — den andra af rokokotidens båda ofvan nämnda hufvudtyper — äger samma kakeltyper som den plana ugnen med samma genomskärningar som å dessa. På grund af ugnens cylindriska form äro de emellertid buktiga.

Ett är säkert rörande dessa båda senast beskrifna kakelugnsformer, att ingendera typologiskt utvecklats eller nyskapats på inhemsk botten. Emellertid är vår kunskap om det utländska materialet i detta fall — på grund af bristande monografier — mycket ofullständig. Själf har jag under en resa vintern 1907—08 ifrigt sökt efter dessa formers hemland, men anser mig ej ha funnit annat än antydningar om de länder, där man bör anställa grundligare efterforskningar, än jag då var i tillfälle till. Ehuru det kan synas själfallet, bör det kanske nämnas, att de plana ugnarna och de cylindriska — »runda» — ej härstamma från samma håll.

Såsom förebilder för de sistnämnda har man att välja på ett par möjligheter såsom sannolika. Antingen kunna de leda sitt ur-

sprung från de runda uppsatser, som sedan gammalt ej voro sällsynta å vissa nejdern kakelugnar, eller, och väl snarare, har man i dem att se en med kakel utförd ugnform, som är danad i annat material. Kort innan dessa runda ugnar möta på svensk mark, ha nämligen ugnar i cylinderform af järn eller i enstaka fall af koppar börjat tillverkas i vissa delar af Tyskland, t. ex. Rhendalen. Emellertid har jag ej lyckats ibland dessa finna någon form, som jag kan anse som *direkt* förebild till de stockholmska runda kakelugnarna.

Ofvan har antydts, att det troligen finnes något samband mellan de plana ugnarna och de franska cheminéerna. Hvar eller af hvem den plana ugnformen skapats är emellertid ej fastställt. Jag tror mig likväl ha funnit, att det kakelformat, som ingår i dessa kakelugnar, ha sitt hemland i de sedan medeltiden för en rik kakelproduktion kända länderna kring öfre Rhen, Schweiz och Elsass. I nämnda länder kan man följa, hur dessa bladkakel — de på ena kortsidan ställda, rektangulära bladkaklen — uppkommit och utvecklats sig.

Men ej blott de stockholmska kaklens format utan äfven deras dekoration antyder, att man har att söka deras ursprung i denna del af Europa. Deras dekor är som bekant vanligen tvåfärgad: en kvist, ett blomsterknippe eller ett rokokornament i färg mot hvit botten. I Schweiz, Baden och Elsass har man, så vidt känt, långt tidigare än annorstädes börjat använda målade, vanligen tvåfärgade kakel. Under det reliefkakel på andra ställen dominerade, älskade man särskildt i Schweiz de målade kakelugnarna, och en stor mängd dylika ha där utförts med mycket framstående konstskicklighet. Denna produktion är ej mindre liflig på 1700-talet än under föregående århundrade. På 1700-talet upptas återigen nya mönster, sådana som visa sig kunna ha tjänat som förebild för dekoren å många af de stockholmska rokokokakelugnarna. Kakelugnen fig. 2 visar en sådan ugn från Schweiz eller Elsass, i hvilken ofvan beskrifna kakelformat och dekoration ingå. Själfva ugnformen företer emellertid icke i detta lika litet som i andra mig bekanta fall någon likhet med formen å de stockholmska kakelugnarna.

Sedan man i Stockholm börjat använda de nya kakelugnsformerna med det nya formatet på de viktigaste kaklen — bladkaklen — samt den nya dekorationen, kvarstår likväl i vissa detaljer mycket af de gamla traditionerna vid Rörstrand och från annan äldre inhemsk tillverkning. De nya plana rokokokakelugnarna ha så godt som undantagslöst snedt afskurna hörn, t. ex. fig. 3, af kakel, som korrespondera mot dessa nya bladkakel. Sagda hörnkakels vanliga genomskäring visar fig. 4.

Dylika hörn saknas alldeles i det område, där det stora formatet på bladkaklen har utvecklats sig (Schweiz, Elsass). Där-

emot kan man inom Östersjöområdet se, att en dylik form där har djupa anor. Se vi på en kakelugn som den i Stralsund med Karl den XI:s namnchiffer,¹ så finna vi å denna dylika snedt afskurna hörn med en spiralvriden halfkolonett pålagd som hörnprydnad.

Fig. 2. Kakelugn.
Kunstgewerbe-Museum, Basel.

¹ S. Ambrosiani, Kakelugn med Karl XI:s namnchiffer i Stralsund, Fataburen 1907, s. 1 o. f.

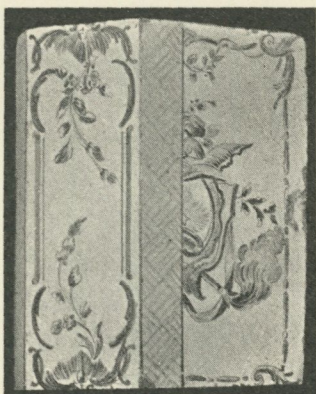

Fig. 3. Hörnkakel.
Stockholm. N. M. 60, 607 e.

Detta tema varieras på flera sätt äfven i Rörstrands första kakeltillverkning, då man ännu gjorde kaklen små och kvadratiske, jfr en kakelugn i rum 102 och kakel å midtmontern i rum 103 i Nordiska Museet. Det bör då ej väcka någon förundran, att man också kunnat öfverflytta dylika hörnörneringar från de små kaklen till hörnkakel af det nya stora formatet, se fig. 8, en ugn, som jag nedan får tillfälle att närmare sysselsätta mig med.

De exempel, som härmed anförts på små eller stora hörnkakel med snedt afskurna hörn, ha alla varit kakel med glasyr i blått och hvitt. Samlingen af sådana kan rätt lätt utökas, äfven om vi endast räkna med sådana platser i Stockholm, hvarifrån dylika kommit till Nordiska Museet. Vilja vi emellertid äfven ta med i beräkningen sådana med de ofvannämnda samtida kakel, som äro försedda med enfärgad grön glasyr, ger Nordiska Museets förråd af dylika icke en riktig bild af tillverkningens om-

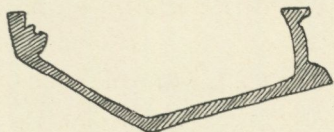

Fig. 4. Snitt af hörnkakel.
Stockholm.

fattning. Eftersom dessa ännu ej sällan påträffas i gamla hus eller vid grundgräfningar, lider det intet tvifvel, att fabrikationen af dem varit mer omfattande än af de tvåfärgade. Museet har emellertid och detta otvifvelaktigt med rätta ansett onödigt att anhopa ett stort antal exemplar i sina magasin, sedan typerna en gång blifvit rikligen representerade. Att de gröna haft en längre tillverkningsperiod visas i någon mån också däraf, att de äga ett större utbredningsområde än de tvåfärgade, som knappast synes ha spridts längre bort än till Stockholms närmaste omgifningar.

De simskakel, som togos i bruk samtidigt med de nya kakelugnarna, uppvisa ej särdeles många typer. De, som upptogos, användes däremot i mycket stor utsträckning. De stå ej i något släktskapsförhållande till de äldre inhemska simskaklen. Lika om-

växlande som simskakeltyperna voro under 1600-talet äfven i Norden, lika få voro de under 1700-talets förra hälft i Stockholm. Så vidt man vet, var det endast det konvexa simskaklet af den form fig. 5 visar, som här då uteslutande var i bruk. Detta senare har mig veterligt aldrig kommit till användning i de nya kakelugnarna. Till dem använde man i stället följande simser. Fotsimser af tre slag äro kända. Fig. 12 visar en af dessa framifrån, fig. 13 i genomskärning. Detta simskakel har nära släktingar i samma trakter, därifrån de stora bladkaklen hämtades. I Stockholm ingingo de endast i en enda grupp kakelugnar och försvunno sedan. Fig. 14 visar det vanligaste af de nya fotsimskaklen, fig. 15 dess genomskärning. Trots icke obetydligt letande har det ej lyckats mig påträffa utländska direkta förebilder till detsamma. Hemma i Stockholm bibehöll det sig längre i bruk än de andra, här omtalade fotsimserna. Närmaste släktingar till denna typ finnes i småstäder vid Tysklands östersjökust. Dock äro inga mig därifrån kända exemplar så gamla som de äldsta ugnarna i Stockholm, så ännu är det åtminstone ej lätt att säga, i hvilken riktning kulturinflytandet gått.

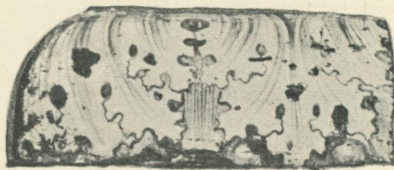

Fig. 5. Konvext simskakel.
N. M. 96, 738.

Den tredje fotsimsen, som fig. 26 återger, känner jag endast från några kakelugnsefterbildningar från ett dockskåp. Samma sims användes både som fot-, skänk- och krönsims, ehuru i olika ställningar, på dessa ugnsimitationer. Häruti återspegla dessa en mycket vanlig plägsed i både äldre och yngre tider, så snart det gäller enklare kakelugnars uppbyggnad.

Som skänksimser anträffa vi flera typer. Samma kakel som i skänksimsen användas mycket ofta äfven i den nedersta af krönets simser, då det, som ofta sker, ingå två eller flera simsskift i krönet. Ugnar som fig. 6 ha en skänksims, som består af en rundstaf och en förhållandevis hög lodrät platta inunder denna, fig. 27. Som nämnts användes fotsimsen fig. 26 jämväl som skänksims å kakelugnsmo-
dellerna. Så finnes det dylika, som under rundstafven ha

två smala kälar, fig. 22, 23, och med endast en käl, fig. 20, 21, som är den bland dessa simser, som left längst och fått den största användningen. Den återfinnes på ugnarna fig. 1, 9, 10.

På kakelugnen från 55 Högbergsgatan, fig. 9, finnes, liksom å den ej utställda ugnen med inventarienummer 32,300, en smal horisontal list, fig. 24, 25, som löper omedelbart under det skift med bladkakel, som sitter närmast under skänken. I äldre tider förekomma dylika smala lister ofta t. ex. i Schweiz, men äro ej heller främmande för äldre nordiska kakelugnar. De upptagas på de kakelugnar, som nyss nämnts, men mig veterligt upphör därmed deras användning inom den stockholmska kakelindustrien.

I enlighet med sina arkitektoniska förebilder afslutas kakelugnarna med ett ofta rikt smyckadt krön. Äfven bland de ugnar, som här närmast åsyftas, händer det någon gång, att man i midten satt ett större rikt modelleradt kakel, jfr fig. 10, ett bruk som för en tid blir rätt vanligt å bättre ugnar. Annars består krönet af ett eller flera skift simskakel.

Det har ofvan påpekats, att simskaklet fig. 26 jämväl är krönkakel. Utom å kakelugnsmodellen fig. 11 är det jämväl användt i krönets understa skift å kakelugnen fig. 10. Eljest är det icke känt. Ofvan har också framhållits, att skänkkakel vanligen brukas i krönets undre sims på samma ugnar. Så är förhållandet med skänkkaklet af samma modell som fig. 20 å kakelugnen fig. 1 och det smala listkaklet fig. 24 å kakelugnen fig. 9.

Ett speciellt för krönen utmärkande simskakel brukar anbringas i det mellersta skiftet, då krönet består af tre skift, och i det öfversta skiftet, där krönet utgöres af endast två skift. I sin enklaste form ser det ut som fig. 16, men *utan* rundstafven upptill. Som å kakelugnarna fig. 9 och fig. 10 kan ses, ersättes denna rundstaf af en smal list med liknande form som rundstafven. Dessa båda simser göras sedan i ett stycke och få då det utseende, som fig. 16 visar. I dylik gestalt har detta simskakel fått stor utbredning, så att det är ett af de vanligaste bland de något yngre rokokokaklen. Ett besläktadt simskakel visa fig. 18, 19. Skillnaden består däruti, att kälen begränsas både upptill och nedtill af en rundstaf. Dessa

ha användts i krön utan förbindelse med andra simskakel. Efter en nära besläktad ugn å egendomen Malmvik ej långt från Drottningholm är kakelugnen fig. 6 i museets afdelning för eldens ekonomiska användning rekonstruerad. Vi se å denna, att simskakel som fig. 18 äro ställda upp och ner i förhållande till simskakel som fig. 16.

Till alla plana ugnar måste det också finnas hörnkakel i simserna. Några bland de äldre af dessa se ut som fig. 12. Det vill säga de bestå af ett midtparti, som svarar mot hörnkaklens sneda sida, och å ömse sidor om detta ha de tvenne lika långa, men i och för sig mycket korta sidopartier.

Dessa hörnkakel måtte emellertid ha visat sig konstruktivt olämpliga, ty de förekomma endast å de kakelugnar, som jag skulle vilja anse vara de äldsta. Med de yngre vidtog man den förändringen, att det ena sidopartiet drogs ut så långt, att ej blott hörnkaklet, utan äfven hälften af närstående bladkakel kunde hvila på detsamma, fig. 14. Härigenom vann ugnens uppbyggnad i stadga. — Hvad här yttrats gäller naturligtvis närmast fotsimskaklen, men med öfriga simskakel vidtogos analoga förändringar.

Med afseende på dekoren kan man bland de äldsta ifrågavarande kakelugnarna urskilja vissa grupper. Då det kända antalet ej är så särdeles stort, kunna de viktigaste exemplaren förtjäna att här i korthet beskrifvas. Som vanligt, när det gäller produkter af personligt arbete, äro ej tvenne, trots de många gemensamma dragen, i detalj lika hvarandra.

Ofvan sid. 2 framhölls, att på de små kakel, som tillverkades vid Rörstrand under de första årtiondena af fabriken tillvaro, var vanligt att finna landskap eller figurer i blått mot hvit botten. Detta sätt att dekorera återfinnes på ett antal ugnar med kakel af det nya större formatet. Nordiska Museet äger tvenne sådana,¹ båda från hus i Stockholm, utom några enstaka kakel. Den ena af dessa afbildas i fig. 6. Den i rum 103 återuppförda kakelugnen är rekonstruerad efter en ugn med samma kakeltyper och dekor, som finnes på Malmvik i närheten af Drottningholm. Då förebilden är omsatt,

¹ N. M. 32, 300 och 71, 488.

Fig. 6. Kakelugn.
Stockholm. N. M. 71, 488.

är jag naturligen ej fullt säker på, att jag lyckats återge den ugnnsform, som byggdes, då kaklen voro nya, men jag har all anledning att tro detta. Som vi se, äro fotsimskaklen som fig. 12, skänksimskaklen som fig. 27 och krönsimskaklen som fig. 18. Bladkaklens format är 300×230 mm. Den rekonstruerade eldstadsöppningen är gjord förhållandevis stor, detta i analogi med bruket å andra samtida kakelugnar, t. ex. fig. 9, men då inga järndelar, som hörde till ugnen, äro i behåll, beror denna anordning blott på en gissning. Museets andra kakelugn af samma slag är nedpackad. Dessa representera typen plan ugn med skänk ställd mot en vägg eller i ett hörn — en ugnnsform, som är en af rokokotidens i Stockholm mest vanliga, jfr fig. 1.

Kakel af stort format med landskapsbilder i blått finnas dessliques i en kakelugn af helt annan habitus, än de, som tillhöra den sist behandlade gruppen. Kakelugnen har stått i det år 1907 rifna och flyttade (?) timmerhuset från 1700-talet, som på

tomten Smålandsgatan 17 mot gatan begränsade Sidvalls måleriska garfverigård. Den åsyftade kakelugnen, fig. 8, är den, som inlagts i mellanväggen mellan tvenne rum å planen fig. 7 vid A. Däri-

genom vann man, att med en eldstad blefvo tvenne om ock små rum uppvärmda. En dylik förläggning af en kakelugn är sedan 1700-talets midt ej bruklig i Stockholm, men tidigare måste den ej varit så ovanlig. Jag har vid flera tillfällen sammanträffat med gamla stockholmare, som från sin barndom kommo ihåg, att de sett just lik-

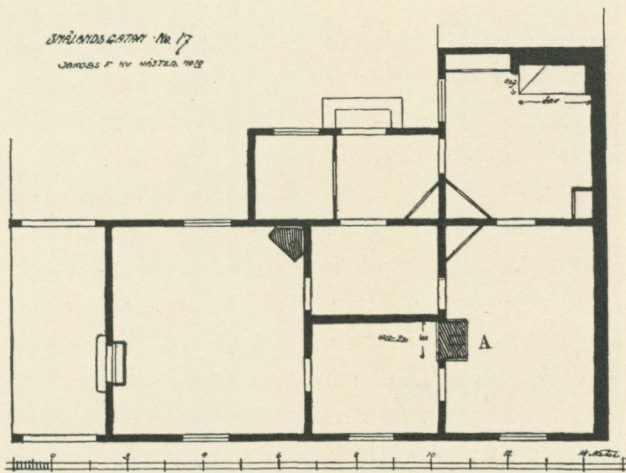

Fig. 7. Plan af trähuset Smålandsgatan 17.
Stockholm.

nande kakelugnar. I andra länder, t. ex. i Nordtyskland, har jag sett i våra dagar uppmurade kakelugnar förlagda efter samma princip.

Fig. 8 visar den vägg af kakelugnen, däri eldstadsöppningen ej finnes, och som vetter mot det lilla mellanrummet. Ofvan har jag redan framhållit, att pilastrarna på de sneda hörnkaklen åter- spegla inhemska traditioner. Fotsimskaklen äro som fig. 14 och krönsimsen som fig. 22. Ugnen saknade skänk och var förresten omsatt.

Den dekor, som ännu brukades på dessa kakelugnar, var en utdöende smakriktnings. Därom vittnar det fåtal ugnar, som kom- mit till vår tid. Det som finnes kvar bär närmast vittnesbörd om — skulle man kunna säga — att fabriken för att tillmötesgå gam- maldags folk en och annan gång målade sina gamla mönster på de nyinförda modellerna. Den nya tidens dekor trängde snart igenom.

Ett af de tidigaste mönstren på bladkaklen af det största formatet återfinnes på ugnen i Högbergsgatrummet, rum 54 i Nordiska Museet, fig. 9. Dekoren består af en i blått utförd törnroskvist, sväfvande fritt på midten af det hvita bladkaklet. Hvad denna

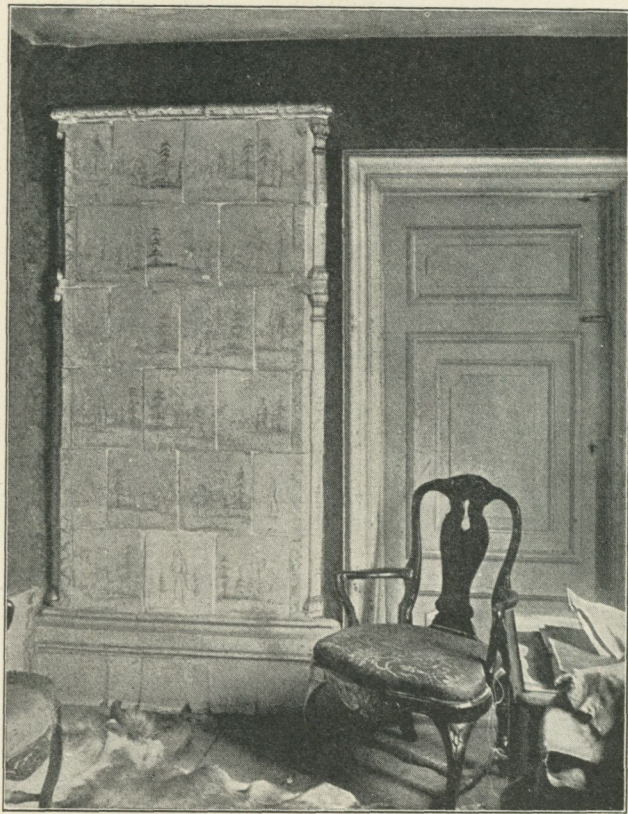

Fig. 8. Kakelugn.
Smålandsgatan 17, Stockholm.

ugns öfriga kakel beträffar liknar fotsimsen fig. 12, skänksimsen fig. 20, en smal list fig. 24. Denna kakelugn hade tydligen ej förr varit omsatt, då den jämte inredningen i samma rum öfverfördes till Nordiska Museet. Det var då märkligt, att redan inuti en så gammal ugn voro anbragta rökgångar — denna är den äldsta i Sverige bekanta ugn, som haft sådana. Rökgångar voro en nyhet,

som infördes för att öka förmågan af värmegifning hos ugnarna. Alltefter-som skogarna minskade, så blef veden betydligt dyrare, och man måste laga, att värmeafkastningen ökades. Förut var kakelugnen endast en öppen hård, hvars utstrålning begränsades af med kakel uppförda väggar, en anordning som var mycket bränslekräfvande. Egentligen eldade man i dessa ugnar — såsom ett gammalt talesätt säger — mest för skatorna.

Från en annan gammal gård i Stockholm vid Karduansmakaregatan ha i samband med husets rifning sådana kakel, som ingå i kakelugnen från Högbergsgatan, skänkts till museet. Ett par af dessa äro utställda å midtmontern i rum 103.

En kakelugn med dylika finnes dessutom å Kungshamn vid Fyrisåns mynning i Ekoln ej långt

från Uppsala, i herrgårdsbyggnaden, som rätt oskadad står kvar från 1700-talets förra hälft, då den blifvit uppförd. Denna kakelugn är plan utan skänk med fotsims som fig. 12 och krön af trenne

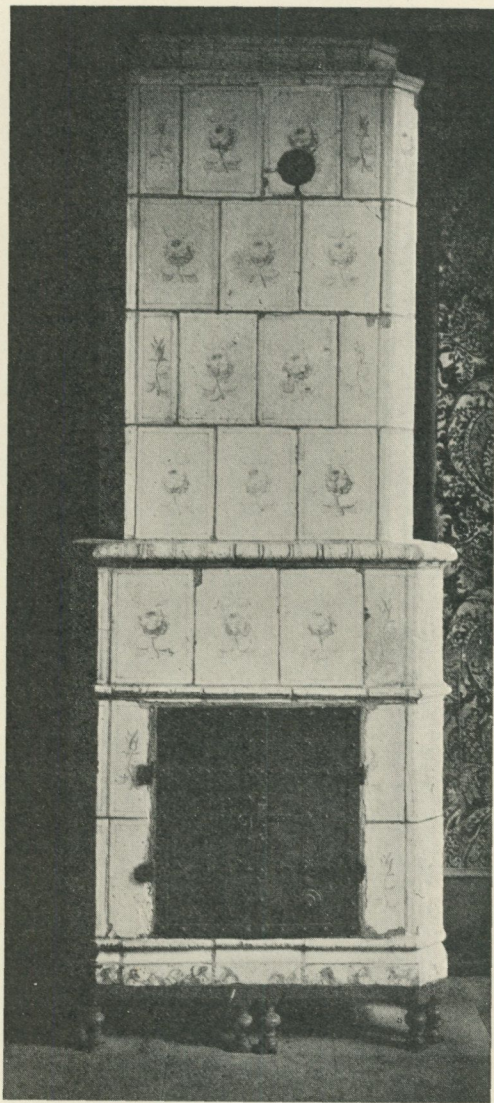

Fig. 9. Kakelugn.
Stockholm. N. M. 98, 874.

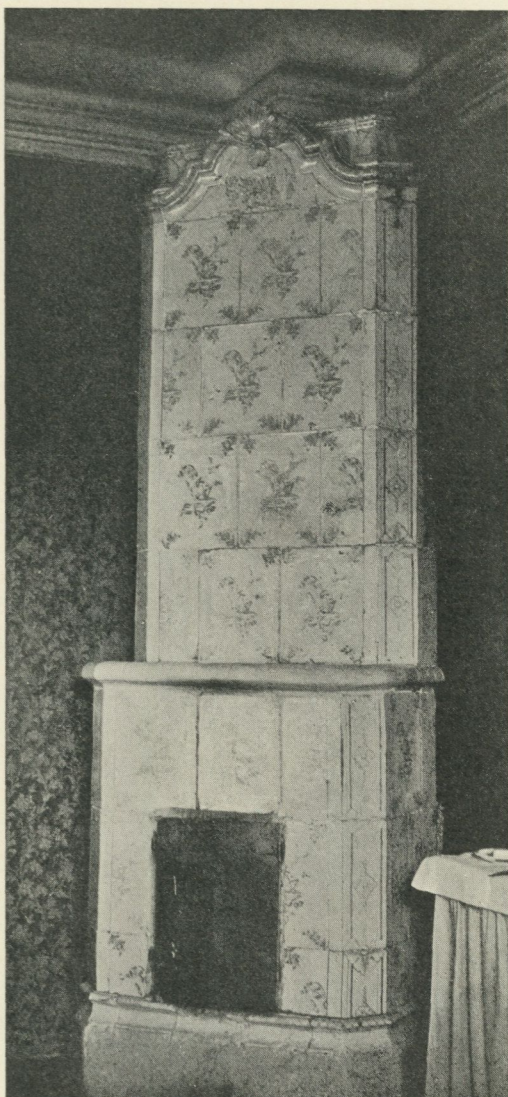

Fig. 10. Kakelugn.
Tärnö, Södermanland.

simser, påminnande om krönet på fig. 9. Invid kakelugnen står en öppen spis med ett för 1700-talets förra hälft karaktäristiskt utseende. De bildas tillsammans en intressant eldstadskombination, erinrande om de ungefär 100 år äldre på det ej långt från Kungshamn belägna Skokloster. — En kakelugn med samma dekor som å de senast omtalade är äfven uppsatt i friherre H. Rehbinders villa å Djursholm. Också denna kakelugn härstammar naturligtvis ifrån Stockholm.

Förmodligen samtidigt med det mönster vi sett prof på i fig. 9 kommo andra i bruk. Ett liknande rokokomönster pryder exempelvis kakelugnen fig. 10 på Tärnö slott i Husby-Oppunda socken i Södermanland. Den har nu sin plats i ett af domestikrummen i slottets bottenvåning.

Förmodligen förflyttades den dit för att i salongen eller matsalen, där den otvifvelaktigt har stått tidigare, lämna plats för någon af de i dessa rum nu befintliga ugnarna af modernare kynne. Bilden

visar, att ugnen har stor eldstadsöppning, fotsims som fig. 14, skänksims som fig. 22 och ett krön af annat utseende än på de ofvan behandlade kakelugnarna. I midten sitter ett stort, med rokokomönster i relief och färger siradt kakel, ett midtkrön. På sidorna om detta vidtaga tre simser öfver hvarandra. Den nedersta utgöres utaf en kombinerad käl och rundstaf snarlik fig. 26. Därofvan ligger en sims, besläktad med simsens fig. 16, och öfverst en smal list.

Profilen på midtkrönet och dess fortsättning i den nedersta af de trenne simsarna återger en form, som jag eljest endast återfunnit på kakelugnsimitationer af trä uti ett dockskåp, som befinner sig i fröknarna H. och E. Gartz ägo. I tvenne af rummen i detta finnas tydligen noggrannt utförda imitationer af kakelugnar. I det stora hela äro de hvarandra lika i uppbyggnaden. Skillnaden mellan dem består egentligen endast däruti, att den större, 290 mm. hög, tänkes byggd med stora rektangulära blad- och hörnkakel, den andra med kvadratiska blad- och hörnkakel. Dekoren å båda består af ljusblåa kvistar mot hvit botten. Den af ugnsmodellerna, som på grund af det

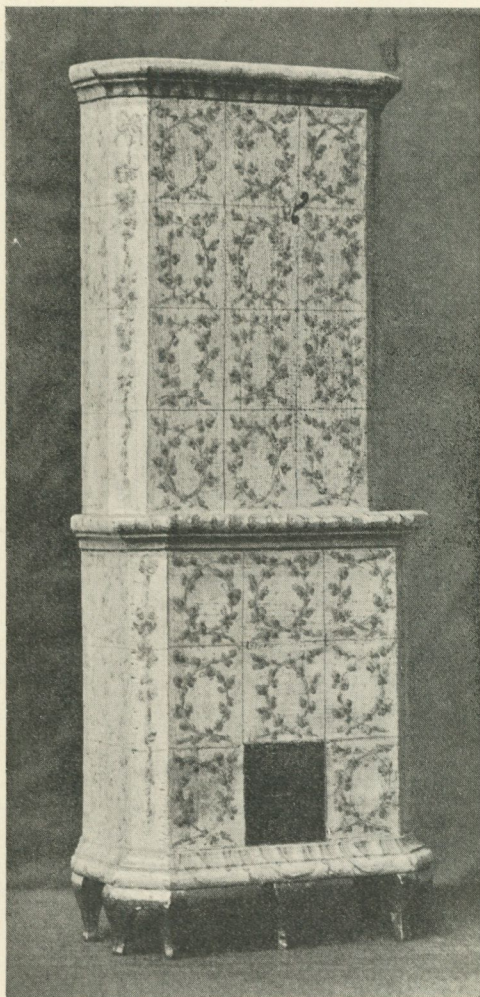

Fig. 11. Kakelugnsmodell från ett dockskåp.

förda imitationer af kakelugnar. I det stora hela äro de hvarandra lika i uppbyggnaden. Skillnaden mellan dem består egentligen endast däruti, att den större, 290 mm. hög, tänkes byggd med stora rektangulära blad- och hörnkakel, den andra med kvadratiska blad- och hörnkakel. Dekoren å båda består af ljusblåa kvistar mot hvit botten. Den af ugnsmodellerna, som på grund af det

imiterade kakelformatet mest intresserar oss i detta sammanhang, visar fig. 11. Modellen återger bilden af en plan kakelugn på träfötter med skänk, som, trots att den är plan, är afsedd att stå uti ett hörn. Till skänken är den 3 skift hög, med eldstadsöppningen

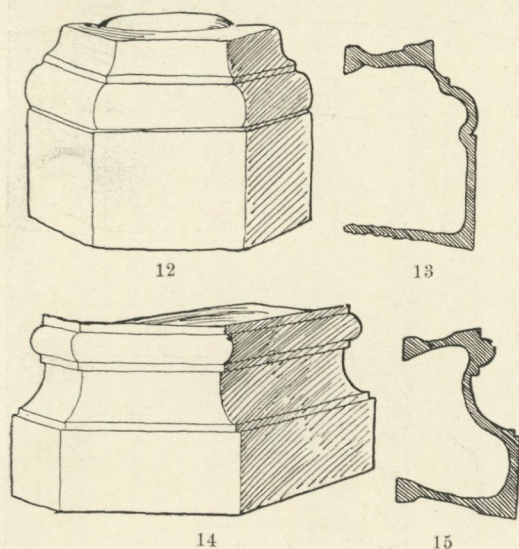

Fig. 12. Fotsimskakel, Stockholm. N. M. 30,351 b. Fig. 13. Snitt af fig. 12. Fig. 14. Fotsimskakel till en ugn som fig. 1, Stockholm. Fig. 15. Snitt af fig. 14.

midt på framsidan. Nedtill är den 4 kakel bred, 115 mm, och 2 kakel, 55 mm, djup. Upptill är den lika bred, men som vanligt ej fullt så djup som nedtill (endast $1\frac{1}{2}$ bladkakel). Målningen å denna modell återger emellertid ej den praktiska uppbyggnaden af en dylik ugn. Å modellen stå kaklen rätt öfver hvarandra, medan de på en verklig ugn stå endast till hälften öfver hvarandra, ett förfarande, som ger ugnen långt större stadga. Mellan de båda öfversta skiften på fram-

sidan är spjället markeradt. Å yngre ugnar sitter detta vanligen å ena kortsidan och är skjutbart. Här är det däremot som på de äldre ugnarna placeradt på framsidan och vridbart, jfr Nordiska Museets för närvarande äldsta, i rum 102 utställda kakelugn.¹ Simskaklen i fotsims, skänksims och krönsims äro öfverallt desamma, ehuru vända på olika vis i olika simser: i fotsimsen med plattan nedåt, i de båda andra fallen med plattan uppåt. Vi ha ingen anledning att antaga, att denna sims — dess genomskärning se fig. 26 — ej skulle återge en å verkliga kakelugnar om än för kort tid bruklig form för simskakel, ehuru vi ej känna dylika från något annat håll än å den ofvannämnda Tärnöugnen, fig. 10.

¹ N. M. 94,037.

Denna kakelugnsmodell får för dessa kakels historia ett särskildt värde, emedan dess tillkomsttid är på året känd. Utom det allmänna intryck man har af det rikt försedda dockskåpet, till hvilket ugnsmodellen hör, att det är förfärdigadt omkring 1700-talets midt, är det så lyckligt, att några af föremålen i köksafdelningen äro signerade och daterade, ett årtal, som säkerligen betecknar hela skåpets tillkomsttid. I »boet» ingår nämligen en rätt stor servis af blå och hvit fajans af Rörstrands-tillverkning, och i botten på några af kärlen förekommer fabriken vid denna tid vanliga signatur, »Stockholm», någon gång åtföljdt af årtalet 1746.

Under dessa förhållanden kunna vi i kakelugnsmodellen se ett dokument, som mäter oss, att före 1746 hade Rörstrand börjat fabricera bladkakel af det stora formatet för plana ugnar med skänk, den framdeles under rokokotiden så omtyckta formen för elegantare kakelugnar. Sammanställa vi de olika kakelformerna å modellen med dem å Tärnöggen och denna sistnämnda kakelugns med öfriga ofvan behandlade kakelugnars

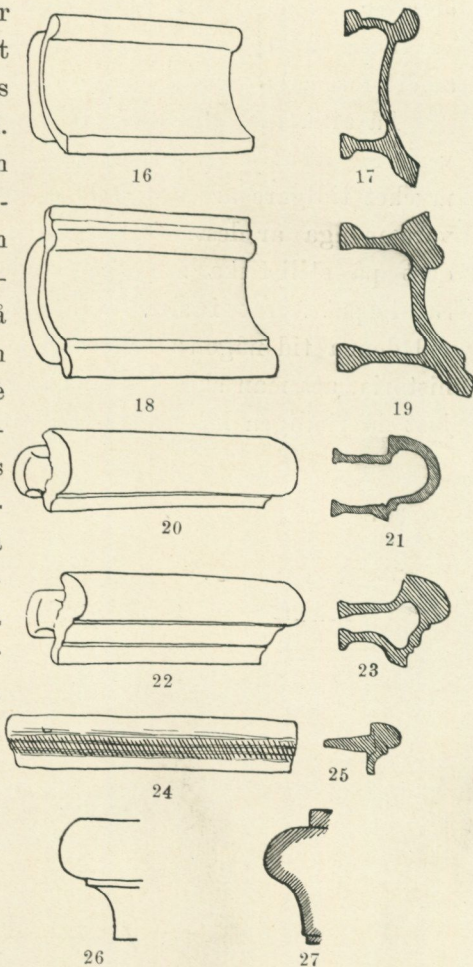

Fig. 16. Krönsimskakel. N. M. 31,843. Fig. 17. Snitt af fig. 16. Fig. 18. Krönsimskakel. N. M. 71,488. Fig. 19. Snitt af fig. 18. Fig. 20. Skänksimskakel. N. M. 91,441. Fig. 21. Snitt af fig. 20. Fig. 22. Skänksimskakel. N. M. 107,167. Fig. 23. Snitt af fig. 22. Fig. 24. List. N. M. 32,300. Fig. 25. Snitt af fig. 24. Fig. 26. Fotsimskakel, modellen fig. 11. Fig. 27. Snitt af skänksimskakel å kakelugnen fig. 6.

detaljer, finna vi, att de inbördes stå hvarandra nära. Deras tillverkning kan ej falla inom långt skilda perioder. Genom daterandet af ett föremål i gruppen ha vi fått en hållpunkt för det hela.

På allmänna stilistiska skäl kan ej Rörstrand ha upptagit tillverkningen af de nya ugnarna mycket tidigare än 1746. Huru mycket tidigare är emellertid ej godt att säga, men att det ej kan vara många år dessförinnan, torde vara sannolikt. Detta dock endast på stilistiska skäl, ty studerar man det källmaterial, som Stråle publicerat i sitt ofvan anförda arbete, finner man knappast vid denna tid någon så markerad tilldragelse i Rörstrands fabriks historia, att man skulle kunna säga, att den nya kakelfabrikationen just då rimligen kan tänkas ha satts i gång.